
KRAICINÉ Szokoly Mária

Az informális tanulás jelentősége korunkban – gondolatok a művelődésszervező és a jogutód szakos képzések nézőpontjából¹

Koltai Dénesre emlékezve

A mai napon Koltai Dénesre emlékezve azt gondolom indokolt, hogy számot vessünk az 50 éven át sikerrel működő közművelődési szakemberek ezreit kibocsátó, az utódszakokkal együtt immár lassan 75 éves felsőoktatási szak történetével, beszéljünk az utódszakokról, a képzés mának szóló tanulságairól. A népművelés, szabadművelődés, közművelődés, művelődésszervezés, majd felnőttképzés és ennek kapcsán andragógia nevekkel illetett szak tanszékei országszerte mindenhol a társadalmi és kulturális problémákra érzékeny, cselekvőképes és a közösséget arra felkészítő szakemberek képzési műhelye volt. A végzett hallgatók jelentős része a hazai tudományos és kulturális közélet, esetenként a politika ismert szereplői, személyiségei lettek és többször tapasztaltuk, hogy nagy szeretettel emlékeznek, köszönettel adóznak a képzést megálmodó, megalapító és indító egyetemek szakembereinek. A tanszékek – nem kis mértékben Dénes oktató-kutatómunkát rendszerbe szervező munkájának köszönhetően – kreatív, a mindenkori társadalmi-politikai, gazdasági kihívásokra választ adni képes oktatói-kutatói közösségekké váltak. Koltai Dénes mindenkor érzékeny volt a hátrányos helyzetű népesség problémáira, sokat tett a romák tanulás útján történő felzárkóztatásáért.

Előadásomnak eredetileg „A művelődés, mint informális tanulásnövekvő jelentősége korunkban” címet akartam adni, majd rájöttem, hogy a művelődés korunkban betöltött szerepének még csak említésszerű kifejtése is meghaladná az emlékkonferencia kereteit, ezért az élethosszig tartó tanulás talán legfontosabb, de napjainkban kevésbé kutatott területéről, az informális tanulás felértékelődéséről, annak háttéréről osztanék meg Önökkel néhány gondolatot. Céлом felhívni a figyelmet az informális tanulás, a művelődés szerepének munkaerőpiaci jelentőségére, hivatkozva az ELTE PPK FTI keretében folyó kutatás első pilot jellegű eredményeire.

Annak érdekében, hogy mondandóm könnyen követhető legyen, gondolataimat tézisszerű megállapítások mentén rendezem.

Az informális tanulás felértékelődése napjainkban

Az informális tanulás fogalmát szélesebb körben az új évezred kezdetén az Európai Unió *Memorandum az egész életen át tartó tanulásról* c. dokumentuma² vezette be, amely az európai értékeknek megfelelően hivatalossá tette a kutatók már korábbi, tényszerű tapasztalatát és kutatási eredményeit, miszerint nemcsak a formális, rendszerint, iskolai keretek között szervezett és megvalósult tanítási-tanulási folyamat tekinthető tanulásnak, hanem ezzel egyenrangú az élet bármely területén, tudatos vagy nem tudatos módon megvalósuló, egész élettevékenységünket átható ismeret, kompetencia- vagy tapasztalatszerzési-folyamat is. A Memorandum megállapítja, hogy „az informális tanulás a mindennapi élet természetes velejárója. A formális és nem formális tanulási formákkal ellentétben, az informális tanulás nem feltétlenül tudatos tanulási tevékenység, és lehetséges, hogy maguk az érintettek sem ismerik fel tudásuk és készségeik gyarapodását.” (Memorandum, 2000)

¹ Az előadás elhangzott 2024 október 11-én, Pécsen, Koltai Dénes emlékére rendezett „A szabad tanítástól a tanulás szabadságáig” c. Andragógiai Műhelykonferencián

² European Parliament resolution on the Commission Memorandum on Lifelong Learning (SEC(2000) 1832) - C5-0192/2001 - 2001/2088(COS)), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52001IP0322>

- *Az informális tanulás jelen van az élethosszig tartó tanulás mindhárom – formális, nem formális és informális – területén.*

A három tanulási terület közül az informális tanulási színtérhez tartozik a tanulási lehetőségek szélesebb köre, amelyeket a felnőttkori tanulás egyre fontosabb színtereiként kell számon tartani, figyelemmel az önrányító, a közösségi tanulás növekvő jelentőségére.

Ide tartozik a szabadidőben végzett tevékenységek köre, de jelen van a formális és a nem formális tanulás „melléktermékeként” az iskolai életben és a munka világában. Így ide tartozik a családi élethez, a lakókörnyezethez, az egyházi és civil szervezeti aktív részvételhez, a kortársakhoz köthető ismeret- és kompetenciaszerzés lehetősége, valamint napjainkban az egyre nagyobb jelentőségű virtuális, online közösségek platformjain történő folyamatos informálódás, tanulás világa. Az informális tanulás jelentőségének növekedését számos kutató vizsgálta, a Harvard Egyetem egyik kutatása szerint a munkahelyi sikerek nyolcvanöt százaléka köszönhető soft skillnek, míg csupán tizenöt százaléka a hard skillnek.³

Tough szerint a felnőttkori tanulás 80%-a informális úton valósul meg. (Tough, 2002). Ez indokolja, hogy tanulási színtérként történő figyelembevétele egyre fontosabbnak tekintsük.

A fogalom definiálása kapcsán sem a hazai, sem a nemzetközi források szerzői – a részleteket illetően – eddig nem jutottak konszenzusra. A hazai pedagógiai-andragógiai kutatók különböző fogalmi megközelítésekből indulnak ki, abban azonban mindenki egyetért, hogy az egyén tudásának és képességekészletének egyaránt forrása a formális, a nem formális és az informális tanulás világa (Horváth-Csikós, Juhász, 2021).

Forray és tsai az autonóm tanulás fogalmát használják és fő jellemzőként kiemelik, hogy előre kidolgozott program, vagy iránymutatás nélküli, saját kezdeményezésére és önállóan végzett tanulási folyamat. (Forray, Juhász, 2008). Juhász és tsai a közösségi tanulás felől közelítve másokkal való interakció szempontját, a gondolatok összekapcsolódásának, új tartalmak felfedezésének lehetőségét emelik ki, amely függ a szociális környezettől és közösségi vagy szabadidős tevékenységek során valósul meg. (Juhász, 2014). Az intézmények széles körében (a média, a sport-, a közművelődési és könyvtári intézmények) megvalósuló tanulásra hívja fel a figyelmet a kulturális tanulás fogalmát használó szakemberek köre, akik szerint a kulturális tanulás az egyén egész életét végig kísérő, egyszerre nem formális és informális tanulási forma. (Juhász–Szabó, 2016, Mohos, Kraiciné, 2024). A fogalom gazdagságát jelzi, hogy mások az informális tanulás kapcsán a tanulás térformáló erejéről (Kozma, 2016), térségi vetületeiről (Engler, Márkus 2016), tanuló városokról (Németh, 2016) írnak.

- *Addig amíg a formális és a nem formális tanulás fogalma – főként a munkaerőpiaci változások hatására – széles körben ismertté, elfogadottá és kutatott területté vált, az informális tanulásról kevés szó esik, színterei nem egyértelműek, határai nehezen körvonalazhatók, következképp jelentősége sem felismert.*

Pedig az iskolán kívüli tanulás jelentőségével már a Memorandum hármass felosztását megelőzően, vagy azzal egyidőben több szerző foglalkozott. Knowles (1980) a tanulási folyamat intézményektől független, rugalmas, proaktív jellegét, Marsick és Watkins a strukturálatlanság, a tanulási koncepció és terv hiányát hangsúlyozta (Marsick & Watkins, 2017). Az „iskolán kívüli jelleggel” kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy az informális tanulás a társas kapcsolatok révén az iskola és a munkahely falain belül is végbe megy. Az informális tanulás tehát számos módon megvalósulhat, szándékolt módon, például belső indítatásból, a tudás-, a fejlődés iránti vágyától vezérelve, illetve nem szándékolt módon, bármely tevékenység melléktermékeként (Komenczi, 2001).

- *Az informális tanulás során az ember számos olyan skillre, kompetenciára tesz szert, amelyek napjainkban a munkaerőpiacon elvárt tudástartomány fontos részét képezik, s amelyeket nem, vagy csak részben tartalmazza „az iskolai tudás”, beleértve a szakképzés által biztosított, de legalábbis megalapozott tudást.*

³ National Soft Skills Association 2015. In: Mann Ch., R. (2018). A study of Engineering of Education

Az informális tanulás útján szerzett és a munkaerőpiacon elvárt skillek és kompetenciák felértékelődésének oka, hogy az új évezred változásai, a globalizáció, a technológiai fejlődés, a mobilitás, az IKT gyors, mindent átalakító térhódítása, alapjaiban átalakította a munkaerőpiac munkavállalóival szemben támasztott igényeit, előtérbe helyezte a fentebb említett puha és kemény skilleket és kompetenciákat, illetve ezek folyamatos fejlesztésének szükségességét. Mindennek okán elkerülhetetlenné válik egyrészt, hogy a köznevelés és a szakképzés megadja, megalapozza ezeket a képesség és tudáselemeket, továbbá tényleges módon képessé tegye és motiválja a tanulókat a folyamatos, életen át tartó tanulásra, ezáltal a változások követésére, a többszöri szakmaváltásra. Másrészt mind az oktatás és képzés, mind a munka világában bevezetődnek a bárholonnan, bármilyen úton megszerzett képesség és tudás validációja. Nem véletlen, hogy folyamatos kritika éri az iskolai oktatás hatékonyságát és irányul a figyelem az egyéni ismeretszerzés, a tapasztalati- és önlirányító tanulás területén történő készségek és kompetenciák fejlesztésére, amelynek kulcsa a folyamatos, egész életen át tartó és az élet valamennyi színterén megvalósuló felnőttkori tanulást biztosító oktatás, nevelés és képzés.

Kulcskérdés (lenne) tehát, hogy motiválttá tegyük a fiatalokat az életen át tartó tanulásra, benne az informális tanulási lehetőségek igénybevételére, miközben az ifjúságkutatások azt mutatják, hogy a fiatalok, a fiatal felnőttek a hagyományosnak tekintett szabadidős tevékenységek körében egyre kevésbé vannak jelen, beleértve a közösségi művelődés és az önkéntesség területét is. (Ádám et al, 2013; Bauer et al, 2017; Bene et al, 2018; Mohos & Ponyi, 2021)

A közművelődést szabályozó kulturális törvény egyébként nevesíti az alapszolgáltatások körében az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítását, és megerősíti, hogy a közművelődés és az önkéntesség az informális tanulás kiemelt színtereinek tekinthető. (20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet 7. § (1)) *Azonban a fiatalok életében az online világ előretörésével párhuzamosan az offline közművelődési és kultúrafogyasztási szokások csökkenése figyelhető meg. Nehéz motiválttá tenni a fiatalokat az életen át tartó tanulásra, benne az informális tanulási lehetőségek igénybevételére.* Az ifjúságkutatás eredményei azt mutatják, hogy a fiatalok távol maradnak azoktól a kulturális és civil szervezetektől, intézményektől, az önkéntes munka azon színtereitől is, ahol a munkaerőpiacon fontos tapasztalatokat megszerezhetnék (Bauer et al, 2016; Nagy et al, 2018; Domokos et al, 2020; Mohos & Ponyi, 2021; Nagy et al, 2022). A fiatalok az önkéntességet az érettségi megszerzéséhez szükséges kötelező iskolai közösségi szolgálathoz kötik, és sajnálatos módon leginkább csak ennek kapcsán kerülnek kapcsolatba a közművelődési és kulturális intézményekkel, amely rendszerint a kötelező szolgálat végeztével csökken vagy megszűnik, az önkéntesség iránti elköteleződésük nem, vagy csak kevésbé alakul ki. (Hegyi & Halmos, et al, 2022).

Empirikus kutatása fiatalok informális tanulási tapasztalatainak munkaerőpiaci jelentőségéről, a szabadidős aktivitás és a pályaaorientáció, azon belül a felsőoktatási szakválasztás közötti kapcsolatfeltárása (ELTE PPK FTI, 2024.)

A kutatás célja: a szabadidős aktivitás és a pályaaorientáció, azon belül a felsőoktatási szakválasztás közötti kapcsolat feltárása. A kutatás kapcsán feltételeztük, hogy az aktív közösségi életet élő fiatalok körében egyrészt: az informális tanulás során szerzett tapasztalatok jelentős hatással vannak a pályaválasztására, a választott pálya identitásának alakulására, de befolyásolhatják a felnőttek életútja során hozott pályamódosítási döntéseket is. Másrészt: pályaválasztásuk során előnyben részesítik azokat a pályákat, foglalkozás típusokat, amelyek gyakorlásához korábbi informális tanulásuk során *már szereztek tapasztalatokat*, megalapozást nyertek legfontosabb kompetenciáik. A kutatási kérdések arra keresik a választ, hogy

- A gyermek és ifjúkori szabadidős tevékenységek milyen munkaerőpiacon elvárt készségeket, skilleket alapoznak meg, fejlesztenek?
- Van-e a szabadidős tevékenységeknek pályaaorientációs szerepük, hatásuk a szak- és pályaválasztásra? E tevékenységek befolyásolják-e, elősegítik-e a fiatalok továbbtanulási döntését?

- Tágabb értelemben hozzájárulnak-e a – főként a pályakezdők – munkaerőpiaci sikerességéhez, hogy az egyének sikeresek legyenek a gyorsan változó világ munkaerőpiacán és a mindennapok változó gyakorlatában.

A vizsgálati első eredményeink alátámasztják a négy évente megrendezett magyar nagymintás ifjúságkutatások szabadidő eltöltésére vonatkozó eredményeit. Eszerint az elmúlt években a járvány idején a fiatalok többsége idejének nagy részét vagy otthon, családi körben vagy online, a képernyő előtt töltötte (Domokos et al, 2020, Nagy et al; 2022), de korábbi kutatások is jelezték a fiatalok online időtöltésének növekedését, illetve az otthon, magányosan vagy tartalomfogyasztással egybekötött tevékenységek arányának növekedését. Amíg 2016-ban a fiatalok szabadidős tevékenység-struktúráját a „szabadidős szentháromság”, azaz a tévézés, a barátokkal töltött idő és az internet használat jellemezte (Fekete, 2018), napjainkban ez megváltozott (Fekete & Tibori, 2018). 2020-ra a barátokkal töltött idő helyére az internet/közösségi média használat és a sorozatok, filmek nézése, valamint a családdal eltöltött idő került előtérbe (Domokos et al, 2020, Nagy et al; 2022). Feltételezzük, hogy ezek a szabadidős és kultúrafogyasztáshoz kapcsolódó tevékenységek az informális tanuláshoz tartozónak tekinthetők, függetlenül attól, hogy online közösségekhez csatlakozás révén valósulnak meg.

Fókuszcsoportos pilot kutatás főbb tapasztalatai (ELTE PPK közösségsszervezés és sportszervező szakos hallgatók (n=10))

Fókuszcsoportos kutatás során abból a feltételezésből indultunk ki, hogy azoknak a fiataloknak tudatosabb a pályaválasztása, akik előzetesen aktívan részt vettek valamilyen közösség, csoport életében. A vizsgálat során Vitányi négy elemű tipológiáját alkalmaztuk. (Vitányi, 1995), amely megkülönbözteti a kevés energiát igénylő tevékenységeket érintő **passzívok**, azaz *passzív szabadidő* eltöltők körét, a **rekreációso**k, azaz a rekreációt, a könnyed felüdülés szolgáló, populáris műfajokat kedvelő *rekreatív szabadidő* eltöltők körét; valamint **műveltek**, azaz a széles érdeklődési körű, azaz *akkumulatív szabadidő* eltöltők körét és a **kiváltságosok**, az *inspiratív szabadidő* eltöltők körét, akik célja az önfejlesztés és főként magas kultúrával töltik el szabadidejüket.

A fókuszcsoportban a szakválasztási tudatosságra és az elsődleges szakválasztási motivációira irányuló kérdéseinkre nem sikerült szignifikáns kapcsolatot megállapítani, azonban úgy látjuk, hogy a megkérdezett *inspiratív* és *akkumulatív szabadidő* eltöltők képviselőinek szakválasztási döntését nem külső, hanem belső motivációs szempontok befolyásolták. Beigazolódtott azon feltételezésünk, miszerint a közösségi tanulás és az önkéntesség, mint informális tanulási-nevelési színterek olyan képességek, készségek és kompetenciák megszerzését és fejlesztését teszik lehetővé, amelyek segítik az egyént a pályaválasztási útján. Négy soft skillt találtunk, amelyek szignifikáns kapcsolatot mutattak a szabadidős tevékenységekkel, és ezek esetében igazolt az egyetem előtti informális tanulási készségfejlesztés megléte. Ezek a következők: (önfejlesztés, LLL; proaktivitás, kezdeményező-készség; csapatmunkára való készség, együttműködés; problémamegoldó készség). A KHI-négyzet próba mindegyik esetben gyenge kapcsolatot mutatott, azonban fontos megemlíteni, hogy ezen skilllek mindegyike elvárható készségként megjelenik az egyes szakok Képzési és Kimeneti Követelményeiben.

A kérdőíves pilot vizsgálat tanulságai (ELTE PPK FTI hallgatók) (n=48)

Az ELTE PPK közösségsszervezés és rekreáció szakos hallgatóinak kérdőíves pilot célú vizsgálata nem támasztotta alá feltételezéseinket. Az SPSS és Excel alkalmazásával végzett korrelációs adatelemzés alapján nem találtunk statisztikailag szignifikáns kapcsolatot a szabadidős tevékenységek gyakorisága, a szakválasztási elégedettség, a pályaválasztási döntés megerősítése között. Ennek oka lehet egyrészt a válaszolók meglehetősen alacsony száma, vagy az, hogy szabadidős tevékenységek a szak- és pályaválasztási döntésekre gyakorolt, közvetlen hatása korlátozott. A szak- és pályaválasztási döntés és az azzal kapcsolatos elégedettség több dimenziós, összetett jelenség, amelyet számos egyéb tényező is befolyásol, többek között a hallgatók szociális-kognitív háttere, személyes értékei és a munkaerőpiaci trendek. Fontos megjegyezni, hogy a hallgatók válaszadási hajlandósága igen alacsony volt, ami nagyban nehezítette a kutatás megvalósulását.

A kérdőíves pilot vizsgálat tanulságai (BGE emberi erőforrások szakos hallgatók) (n=164)

Az ELTE PPK megkérdezett hallgatóival szemben a nagyobb mintán, a BGE megkérdezett hallgatóinak egynegyede szerint kompetenciáik fejlődtek a korábbi szabadidős tevékenységeik által.

A választott pálya szempontjából legfontosabbnak tartották *a jó kommunikációt, a csapatmunkát és az együttműködési készséget, kisebb arányban a problémamegoldó képességet, az önállóságot, proaktivitást és a rugalmasságot*, de megjegyezték, hogy ezek az egyetemi képzés során is fejlődtek.

A megkérdezettek közül szakválasztásuk szempontjából csak kevesen gondolták fontosnak a középiskolai éveiket jellemző egyéni, passzív szabadidős tevékenységek (sorozatnézés, interneten eltöltött idő, olvasás). A sport és művészeti tevékenységekkel sem jeleztek kapcsolatot, pedig a kitöltők jelentős hányada rendszeresen sportolt, kevesen pedig éltek a művészeti hobbi lehetőségeivel. *A pálya- és szakválasztásuk motivációját főként jövőjük potenciálja (jó megélhetés, elhelyezkedési lehetőségek) jelenti*, és csak kisebb mértékben motiváló a személyes érdeklődés, illetve a munkaerőpiaci kompetenciák megléte.

Összefoglalóan megállapítható, hogy ami az informális tanulás fogalmát illeti sem az oktatás, sem a kutatás világában nincs konszenzusos, mindenki által elfogadott definíció, legfeljebb abban van egyetértés, hogy az informális tanulás tágan értelmezendő, magában foglalja a közösségi interakciókat, a mindennapi tapasztalatszerzést, de része a kultúrafogyasztás számos területe, és ide értendő a digitális világ dimenziója is. A fiatalok életének meghatározó momentumai, tapasztalatai származnak az informális tanulási dimenzióból, azonban ilyen módon megszerzett készségeket, ezek munkaerőpiaci hasznosíthatóságának, értékét nem, vagy nehezen ismerik fel. Az oktatás és a munkavilágában a bármilyen úton megszerzett tudás felismerése és elismerése, a validáció pedig napjaink nagy pedagógiai, andragógiai, valamint az emberi erőforrás-menedzsmenthez köthető szakmai kihívása. Pedig a következő évtizedben a munkavállalóknak olyan komplex és rugalmas kognitív készségekkel és képességekkel kell rendelkezniük, amelyek nem korlátozódnak egyetlen szakterületre vagy vállalati gyakorlatra, ezek az úgynevezett szakma független készségek. „*A tét a meta képességek (meta-skills) kialakítása, vagyis olyan készségeké, amelyek túlmutatnak egy adott tartalom, technikán vagy eljáráson*” (Catalano 2018 idézi: Borbély-Pecze, 2022, 14.). *Vizsgálni kell(ene) tehát a szakképzésbe vagy a felsőoktatásba belépő tanulók előzetes tudáselemeit, tapasztalatait, készségeit, motivációit, amelyekre a képzés során építeni lehetne, kellene, s amely egyébként nagyban befolyásolja a felsőoktatási intézményeket is, helyzetüket, rangsorban elfoglalt helyzetüket, hallgatóinak számát.*

Felhasznált szakirodalom:

- Bauer, Béla. & Pillók, Péter. & Ruff, T. & Szabó, A. & Szanyi, F. E. & Székely, L. (2016). *Ezek a mai magyar fiatalok! Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményei*. Új Nemzedék Központ Nonprofit Kft., Budapest.
- Borbély-Pecze, T. B. & Gyöngyösi, K. & Juhász, Á. (2022). Az életút-támogató pályaorientáció a köznevelésben. A pályaorientáció új szemlélete és a hazai helyzet. In Borbély-Pecze, T. B. (szerk.), *Pályaválasztás, pályaorientáció, pályaedukáció* (old.: 85-104.). Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, Magyar Pedagógiai Társaság.
- Domokos, T. & Kántor, Z. & Pillók, P. & Székely, L. (2020). *Magyar fiatalok 2020*. Budapest: Társadalomkutató Kft.
- Duba, B. (2024). *Az informális tanulás szerepe az egyetemi hallgatók szak és pályaválasztásában*. Szakdolgozat ELTE PPK FTI,
- Fekete, M. & Tibori, T. (2018). Az ifjúság szabadidő felhasználása. In Nagy Ádám (szerk.) *Margón kívül: Magyar ifjúságkutatás 2016*.
- Fekete, M. (2022). Ifjúsági szabadidő-felhasználás – az utolsó 20 év. In *A lábjegyzeten is túl – magyar ifjúságkutatás 2020* (pp. 259–290).

- Forray R., K., & Juhász, E. (2008). Az autonóm tanulás és az oktatás rendszere. *Új Pedagógiai Szemle*. Forrás: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/az-autonom-tanulas-es-az-oktatás-rendszere>
- Hegyi-Halmos, N. & Mohos, E. & D. Babos, Zs. (2022). Az élethosszig tartó tanulás szemlélete a Pest megyei közművelődési intézményekben és közösségi színtereken. *Kulturális Szemle*, 56-72.
- Horváth-Csikós, G. & Juhász, T. (2021). A puha (soft) és a kemény (hard) készségek munkaerőpiaci szükségessége. *Educatio*, 30 (3). pp. 532-542. ISSN 1216-3384 (print); 1419-8827 (online)
- Juhász, E. (2014). Közösségben művelődni és tanulni. In Juhász E. (szerk.). *Közösségi művelődés – közösségi tanulás* (old.: 7-11). Debreceni Egyetem. TEK BTK – KultúrÁsz Közhasznú Egyesület.
- Juhász, E. & Szabó, J. (2016). Kulturális tanulás: A tanulás új dimenziója. *Educatio*, 2. Forrás: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/educatio/kulturalis-tanulas-a-tanulas-uj-dimenzioja>
- Juhász, C. (2017). Z generációs hallgatók felsőoktatási motivációjának vizsgálata. *Közép-Európai Közlemények* (10(2)), 131-141. Forrás: <https://ojs.bibl.uszeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/12434>
- Knowles, M. (1980). *The Modern Practice of Adult Education From Pedagogy to Andragogy*. New York: Cambridge Adult Education Press.
- Komenczi, B. (2001). Az Európai Bizottság memoranduma az egész életre kiterjedő tanulásról. *Új Pedagógiai Szemle*. Forrás: <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00050/2001-06-eu-Komenczi-Europai.html>
- Kozma, T. (2016): A tanulás térformáló ereje, *Educatio* 2016/II. 161-169.
- Mann Ch., R. (2018). *A study of Engineering of Education*. National Soft Skills Association, New York City. <https://www.nationalskills.org/the-soft-skills-disconnect> [Letöltve: 2021. 11. 21.]
- Marsick, V. J. & Karen E. Watkins & Ellen Scully-Russ & Aliko Nicolaides (2017): Rethinking in formal and incidental learning in terms of complexity and the social context. In *Journal of Adult Learning Knowledge and Innovation*, 1. évf. 1. szám, pp.27-34.
- Mohos, E. & Ponyi, L. (2020). Az ifjúság szabadidő-felhasználási és kultúrafogyasztási szokásai. *Kulturális Szemle*, 7(2). <https://www.kulturalisszemle.hu/14-szam/juniorkutatoi-muhely/mohos-edina-ponyi-laszlo-az-ifjusag-szabadido-felhasznalasi-es-kulturfogyasztasi-szokasai>
- Mohos, E & Kraiciné Szokoly, M. (2024). Az informális tanulás jelentőségének felértékelődése korunkban - a szabadidő-felhasználás jelentősége a pályaválasztásban. *Opus et Educatio* 10: 4, pp. 324-335 [Az informális tanulás jelentőségének felértékelődése korunkban - a szabadidő-felhasználás jelentősége a pályaválasztásban](#)
- Nagy Á. (szerk.) (2018). *Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016*. Excenter Kutatóközpont, Budapest.
- Nagy Á. (szerk.) (2022). *A lábjegyzeten is túl – magyar ifjúságkutatás 2020*, Excenter Kutatóközpont – Szociális Demokráciáért Intézet, Budapest.
- Németh, B. (2016). A tanuló városok fejlesztésének globális és lokális perspektívái, *Educatio* 2016/II. 234-244.
- Vitányi, I. (1995). Társadalmi idő- szabadidő, a szabadidő új problémái a társadalomban. In Vitányi I.: *Szabadidős és társadalmi átalakulás*. Budapest: Magyar Szabadidő Társaság.
- *Memorandum on Lifelong Learning* European Parliament resolution on the Commission Memorandum on Lifelong Learning (SEC(2000) 1832) - C5-0192/2001 - 2001/2088(COS)), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52001IP0322>